

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1993

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ 28ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ «ΟΧΙ»

ΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΟΥ Ι. ΜΑΝΕΣΗ

Τὸ «ΟΧΙ» τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 ἦταν μία μεγάλη Ἐρρηση τῆς ἄρρησης. Καὶ ὑπ' αὐτὴν τὴν ἔννοια ἦταν, διαλεκτικά, θέση. Τὴν ἄρρηση πρὸς τὴν ὁποία ἀντέταξε τὴ δική του Ἐρρηση ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς ἐξέφραζαν τὰ ὀλοκληρωτικὰ τυραννικὰ καθεστῶτα πὸν κυριαρχοῦσαν τότε μὲ τὴ βία στὴν καταπτοημένη Εὐρώπη. Οἱ θεσμοὶ τους καὶ ἡ ἰδεολογία τους ἀποτελοῦσαν κατάφωρη ἄρρηση τῶν ἱστορικῶν κατακτήσεων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ βάνανση προσβολὴ τῆς ἀξίας τοῦ Ἀνθρώπου. Ἦταν, δηλαδή, καὶ ὀπισθοδρομικὰ καὶ, ἰδίως, ἀπάνθρωπα. Μὲ τὴ μορφὴ τοῦ γερμανικοῦ ναζισμοῦ καὶ τοῦ ἰταλικοῦ φασισμοῦ ἡ βία εἶχε ξεχυθεῖ ἀκάθεκτη καὶ καταθλιπτικὴ στὴ γηραιὰ Ἡπειρο. Καὶ καθὼς οἱ λαοὶ τῆς εἶχαν γονατίσει καὶ στέναζαν κάτω ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῶν σιδερόφρακτων στρατιῶν τοῦ Ἀξονα, «ἦταν ὅλα σιωπηλὰ / γιατί τὰ ἴσκιαζε ἡ φοβέρα / καὶ τὰ πλάκωνε ἡ σκλαβιά». Καὶ ἦρθε τότε ξαφνικὰ καὶ ἀνέλπιστα τὸ «Ὀχι» τῆς Ἑλλάδας, καὶ ἄστραψε καὶ βρόντηξε καὶ φώτισε καὶ σκόρπισε τὴν ἐλπίδα. Δὲν ἦταν μία ἀπλή ἄρρηση τοῦ προταθέντος μὲ τὸ ἰταλικὸ τελεσίγραφο συμβιβασμοῦ, δὲν ἦταν μόνον ἄρρηση ὑποταγῆς. Στὴν ἄρρηση αὐτὴν ἐστιαζόταν ἡ κατάφαση τῆς Ἐλευθερίας, τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας καὶ ἀνεξαρτησίας κατὰ πρῶτο λόγο,

ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν γένει Ἐλευθερίας μὲ τὴν πιὸ πλατειά, τὴν ὑπαρξιακή της ἔννοια: τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς συλλογικῆς αὐτεξουσιότητος, τῆς αὐτονομίας καὶ τοῦ αὐτοκαθορισμοῦ, δηλαδή τῆς μὴ ἐξάρτησης ἀπὸ ἀλλότρια θέληση, ἄρα, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, τῆς αὐταξίας τοῦ Ἀνθρώπου. Καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς ἔδειχνε μὲ τὸ ἡρωϊκὸ παράδειγμά του στοὺς ἄλλους λαοὺς τὸν δρόμο τῆς Ἐλευθερίας ποὺ ἦταν ὁ τραχὺς δρόμος τῆς ἀντίστασης στὴ βία. «Τώρα χτυπάει τ' ὄνειρο μέσ' στὸ αἶμα / τοῦ κόσμου ἢ πιὸ σωστὴ στιγμή σημαίνει: / Ἐλευθερία, / Ἑλληνας μέσ' στὰ σκοτεινὰ δείχνουν τὸ δρόμο: / Ἐλευθερία / Για σένα θὰ δακρῦσει ἀπὸ χαρὰ ὁ ἥλιος» (Ὁδυσσεὺς Ἐλύτης).

Ἦταν λοιπὸν τὸ «Ὁχι» ἡ ἀντίσταση στὴ βία. Διότι «ἔξεστι βία τὴν βίαν ἀπωθεῖσθαι». Ἡ, ἀλλιῶς, «πάσσαλος πασσάλῳ ἐκκρούεται». Καὶ ἑτέρα γραφὴ λέγει: «ὄψονται εἰς ὃν ἐξεκέντησαν». Ἔτσι ἡ ἄρνηση ἔγινε ἀντίσταση καὶ ἡ ἀντίσταση ἀντι-βία καὶ πόλεμος. «Alors c'est la guerre» ἀπάντησε στὸ τελεσίγραφο, ποὺ τοῦ ἐπέδωσε ὁ Ἰταλὸς πρέσβης τὶς πρῶτες πρωῒνές ὥρες τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940, ὁ τότε πρωθυπουργὸς Ι. Μεταξᾶς — μολονότι καὶ αὐτὸς μὲ τὴ βία εἶχε ἐπιβάλει καὶ διατηροῦσε, μὲ ἀναγκαῖο συνεργὸ τὸν βασιλέα Γεώργιο τὸν Β', τὸ δικτατορικὸ καθεστῶς τῆς «4ης Αὐγούστου» ποὺ ἦταν ἰδεολογικὰ συγγενὲς μὲ τὸν ἰταλικὸ φασισμό. Πάντως τὸ «Ὁχι» τὸ εἶπε. Αὐτὸ εἶναι ἓνα ἱστορικὸ δεδομένο ποὺ ἔχει καταγραφεῖ ὡς θετικὸ του στοιχεῖο. Ἄλλωστε ὁποιαδήποτε διαφορετικὴ πολιτικὴ ἐπιλογή, μὲ τὸ αἰτιολογικὸ ἢ τὸ πρόσχημα τῆς ἀποφυγῆς τῶν δεινῶν τοῦ πολέμου — ἐπιλογή ἢ ὁποία θὰ ἀπέληγε στὴν ὑποτέλεια τῆς χώρας καὶ στὸν ἐδαφικὸ ἀκρωτηριασμό της— θὰ κινδύνευε νὰ ἀνατραπεῖ ἀπὸ τὴν ἀναγκασμένη ὁρμὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ποὺ εἶχε ἤδη αὐθόρμητα διαμορφώσει ἔντονη ἀντιστασιακὴ συνείδηση. Ἀκόμη περισσότερο: εἶχε διαισθητικὰ καὶ οἰονεὶ ἐνστικτωδῶς συνδέσει τὴν ἔθνικὴ μὲ τὴν πολιτικὴ ἔλευθερία: τὴν δεύτερη ποὺ τὴν εἶχε στερηθεῖ καὶ ἤθελε νὰ τὴν ἀνακτήσει, ἀγωνιζόμενος γιὰ τὴν πρώτη ποὺ κινδύνευε νὰ τὴν χάσει. Ἴδου μία διαλεκτικὴ σημασία τοῦ «Ὁχι».

«Ρομφαία» ἐσπάσαντο οἱ ἐχθροὶ ἡμῶν καὶ ἐνέτειναν τόξον τοῦ

καταβαλεῖν ἡμᾶς. Ἐταράχθησαν οἱ θεωροῦντες αὐτοὺς καὶ ἐφοβήθη πᾶς ἄνθρωπος» (Ἀκολουθία ἐπὶ τῇ διασώσει πόλεως). Ἄλλὰ ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς δὲν ἐφοβήθη. Σύσσωμο τὸ Ἔθνος ὀρθώθηκε, ἀσυμβίβαστο καὶ ἀνυπότακτο. Καὶ ἡ μικρὴ Ἑλλάδα βρέθηκε στὴν πρωτοπορεία τῆς Ἱστορίας, δίνοντας ἓνα ἠχηρὸ ράπισμα στὸν ὑπεροπτικὸ καὶ φαναριστικὸ ἰταλικὸ φασισμό καὶ πετυχαίνοντας τὴν πρώτη νίκη κατὰ τῶν δυνάμεων τοῦ Ἄξονα τῆς βίας. Ἡ μικρὴ Ἑλλάδα, «αὐτὸς ὁ κόσμος ὁ μικρὸς, ὁ Μέγας» (Ὀδυσσεύς Ἑλύτης). Διότι ἡ «μεγαλωσύνη στὰ ἔθνη δὲν μετριέται μὲ τὸ στρέμμα / μὲ τῆς καρδιάς τὸ πύρωμα μετριέται / καὶ μὲ τὸ αἷμα» (Κωστῆς Παλαμᾶς). Οἱ ἱστορικοὶ ἔχουν καταγράψει μὲ πόσο ἐθνουσιασμό καὶ σπάνια ἐθνικὴ ὁμοφυχία οἱ ἄπλοὶ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ μας ξεσηκώθηκαν γιὰ νὰ ὑπερασπισθοῦν τὴν ἐθνικὴ ἀνεξαρτησία καὶ τὴν ἀκεραιότητα τῆς πατρίδας, ἄσχετα ἀπὸ πολιτικὲς, κοινωνικὲς καὶ ἰδεολογικὲς διαφοροποιήσεις. Καὶ πῆραν μέρος στὸν πόλεμο καὶ ἀντιστάθηκαν στὸν ἐπιδρομέα, παρ' ὅλο πὸς ἦσαν ἀντίθετοι —καὶ αὐτοὶ ἦσαν ἀσφαλῶς οἱ περισσότεροι— πρὸς τὸ τότε κρατοῦν στὴ χώρα καθεστῶς. Καὶ ἔπραξαν σωστά. Διότι ἡ προβολή, ἀπέναντι στὸν ἐθνικισμό καὶ στὶς ἐπεκτατικὲς βλέψεις ἄλλου κράτους, ὁποιασδήποτε διεθνιστικῆς ἢ εἰρημιστικῆς δικαιολογίας, ἰδεολογίας ἢ ἰδεοληψίας, διευκολύνει ἀντικειμενικὰ τὶς ἐπιδιώξεις του. Καὶ μία τέτοια ἐνδοτικὴ συμπεριφορὰ, πὸς τείνει σὲ ἠθελημένη ὑποταγή, ἀποτελεῖ —γιὰ νὰ μὴ χαρακτηρισθεῖ ἄλλως πως— τουλάχιστον πολιτικὸ λάθος. Ἔτσι συνέβη, π.χ., κατὰ τὸν δεῦτερο παγκόσμιον πόλεμον μὲ τὸ «ρουρμουί» ὀρισμένης μερίδας Γάλλων πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων κατάλαβαν ὅτι ἔπρεπε νὰ κάνουν *résistance*...

Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς ὅμως ἐνήργησε μὲ ὑγιὲς ἱστορικὸ ἐνστικτο καὶ συμπεριφέρθηκε μὲ συναίσθηση εὐθύνης σὲ μία κορυφαία («Στιγμὴ») τῆς ἐθνικῆς του ἱστορίας, ὅπως τὸν προέτρεπε ὁ ποιητής: «Γνώμες καρδιές, ὅσοι Ἕλληνες / ὅ,τι εἴσθε μὴν ξεχνᾶτε. / Δὲν εἴσθε ἀπὸ τὰ χέρια σας / μονάχα, ὄχι χρωστᾶτε / καὶ σ' ὅσους ἤρθαν, πέρασαν / θαρ-θούνε, θὰ περάσουν. / Κριτὲς θὰ μᾶς δικάσουν / οἱ ἀγέννητοι νεκροὶ» (Κωστῆς Παλαμᾶς). Ἐξ ἄλλου ἢ ἀντιστασιακῆ του συνείδηση — πὸς

εἶναι μία σταθερὴ συνιστώσα τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας, ὅπως ἔχει ἐπισημάνει ὁ ἀξέχαστος ἱστορικός Νίκος Σβορώνος — εἶχε ἀναζωπυρωθεῖ ἀφότου ἢ ἀπειλῆ κατὰ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας εἶχε καταστεῖ ἔκδηλη μὲ τὴν κατάληψη, τὸ 1939, τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὴν Ἰταλία καὶ ἰδίως μετὰ τὸν τορπιλλισμό τῆς «Ἑλλης» στὴν Τήρο, στὶς 15 Αὐγούστου 1940. Ἔτσι, ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς «σὰν ἔτοιμος ἀπὸ καιρὸ, σὰν θαρραλέος», στήθηκε ὑπερήφανος καὶ ἀσυμβίβαστος, τὸ πρῶτὸ τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940, ἀπέναντι στὴν ἰταμὴ ἰταλικὴ ἀπαίτηση νὰ ὑποκύψει. «Μὲ τὸ χαμόγελο στὰ χεῖλη πᾶνε οἱ φαντᾶροι μας μπροστὰ» — πεζοπορώντας οἱ περισσότεροι, ἐλλείψει ἐπαρκῶν μεταφορικῶν μέσων, καὶ φορτωμένοι μὲ τὸν γυλιὸ καὶ τὸν ὄπλισμό τους, φανατικὰ ὑπομένοντας τὶς τάλαιπωριές καὶ τὴν κούραση, μὲ τὴν παθιασμένη καὶ πεισματωμένη πεποίθηση ὅτι φθάνοντας στὸ Μέτωπο θὰ νικῶσαν τοὺς Ἰταλοὺς, τοὺς «φρατέλλους», ὅπως μὲ κάποια δόση ἀνθρώπινης συμπάθειας ἢ οἴκτου, καὶ κάπως ἀφ' ὑψηλοῦ, τοὺς ἀποκαλοῦσαν. Στὸ Μέτωπο ὅμως οἱ τάλαιπωριές καὶ κακουχίες ἦταν δεινότερες: ἡ ἀδιάκοπη σωματικὴ καὶ ψυχικὴ ὑπερένταση καὶ κόπωση, οἱ ἀϋπνίες, ἡ λάσπη, ἡ φεῖρα, ἡ δίψα, τὸ λευρὸ συσσίτιο, τὰ χιόνια, τὰ κρυοπαγήματα. Ἄλλὰ ὑπῆρχε στὸ Μέτωπο κάτι τρομερότερο: ὁ πάντοτε ἐλλοχεύων, πανταχοῦ παρῶν καὶ ἄμεσα ἐνδεχόμενος θάνατος. Καὶ ὅμως «ἔκαναν οἴστρο τῆς ζωῆς τὸν φόβο τοῦ θανάτου» (Ἀνδρέας Ἐμπεirikός). Διότι ὅποιος ξέρει νὰ ζεῖ, ξέρει καὶ νὰ πεθαίνει — καὶ ἀντίστροφα: ὅποιος ξέρει νὰ πεθαίνει, ξέρει καὶ νὰ ζεῖ... Καὶ ἔδειχναν ὅτι «δὲν τοὺς φοβίζει ὁ πόλεμος, ἀλλ' ἔγινε πνοή τους» (Διονύσιος Σολωμός). Ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ὁ λαὸς μας εἶδε καὶ ἔζησε τὸν ἐλληνοϊταλικὸ πόλεμο, γίνεται φανερὸ πόσο βέβαιος ἦταν γιὰ τὸ δίκαιο τοῦ σκληροῦ καὶ ἀνισοῦ ἀγῶνα του. Καὶ τοῦτο τοῦ δημιουργοῦσε ἓνα συναίσθημα ὑπεροχῆς ποὺ κατέληξε στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ ἐχθροῦ μὲ σκωπτικὴ διάθεση, μὲ εἰρωνεία καὶ χιοῦμορ, καὶ στὴ διακωμώδηση τοῦ ἰταλικοῦ φασισμού καὶ τοῦ ἡγέτη του. Ἔτσι ἀνήγαγε σὲ ἐνθουσιᾶδες ἐθνικὸ ἐμβατήριον θριάμβου ἓνα τραγουδάκι, τὸ «Κορόδο Μουσολίνι», σὲ μουσικὴ μιᾶς ἰταλικῆς καντσονέτας «la conta-

dinella» (ή χωριατοπούλα). Ίδου ένα άλλο δείγμα τῆς διαλεκτικῆς διάστασης τοῦ «᾽Οχι».

* * *

Τί ἐννοῶ στήν προκείμενη περίπτωση μὲ τὸν ὄρο «διαλεκτική»; Τὴν διαλεκτική, ὡς γνωστικὴ μέθοδο ἀναζήτησης καὶ ἀνεύρεσης τῆς ἀλήθειας μέσα ἀπὸ τὴν ἀντιπαράθεση ἀντίθετων ἐπιχειρημάτων, τὴν εἶχε χρησιμοποιήσει ὁ Πλάτων στοὺς διαλόγους του: ὑποκειμενικὴ διαλεκτική. Ἡ ἀντικειμενικὴ διαλεκτική, ὡς νομοτέλεια ποὺ διέπει τὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα, ἔχει τὶς ρίζες τῆς στὸν Ἡράκλειτο, κατὰ τὸν ὁποῖο ἡ ἀδιάκοπη κίνηση καὶ ἀλλαγὴ ἀποτελεῖ καθολικὸ κοσμικὸ νόμο, πραγματοποιεῖται δὲ μὲ τὴν ἀντιπαλότητα καὶ τὸν ἀνταγωνισμό τῶν ἀντιθέτων: «πάντα κατ' ἕριν γίνεσθαι» (Fr. 8 σὲ H. Diels - W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*), «πόλεμος πάντων πατήρ ἐστι» (Fr. 53). Τὸ κάθε τι «εἶναι» καὶ «δὲν εἶναι», διότι «γίνεται»: «ποταμῶ γὰρ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δις τῶ αὐτῶ» (Fr. 91) ἢ «ποταμοῖς τοῖς αὐτοῖς ἐμβαίνομέν τε καὶ οὐκ ἐμβαίνομεν· εἰμέν τε καὶ οὐκ εἴμεν» (Fr. 49a). Καὶ τὸ κάθε τι ἐμπεριέχει τὸ ἀντίθετό του: «ὁδὸς ἄνω κάτω, μία καὶ αὐτὴ» (Fr. 60) ἢ «ὁ θεός, ἡμέρη εὐφρόνη, χειμῶν θέρος, πόλεμος εἰρήνη, κόρος λιμὸς» (Fr. 67), τὸ δὲ ἀρνητικὸ ἐφελκύνει τὸ θετικὸ γιὰ τὴν ὑπέρβασή του: «νοῦσος ὑγίειν ἐποίησεν ἠδύ, κακὸν ἀγαθόν, λιμὸς κόρον, κάματος ἀνάπασιν» (Fr. 111). Ἔτσι ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο ξεκινάει ἡ διαλεκτικὴ τῆς ἄρνησης καὶ τῆς ἀμφισβήτησης. Τὴν ἐφήρμοσαν ἀργότερα στήν πράξη οἱ σοφιστές, κάνοντας «τὸν ἦττονα λόγον κρείττω» καὶ «τὸν κρείττονα ἦττω», διαβρώνοντας ἔτσι τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία τῆς ἐποχῆς τους. Μετὰ τοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες φιλοσόφους καὶ στοχαστές, τὴ διαλεκτικὴ μέθοδο συστηματοποίησε, στοὺς νεότερους χρόνους, ὁ Hegel σὲ ἰδεαλιστικὴ βάση, ὡς πορεία τοῦ Πνεύματος στήν Ἱστορία μὲ τὴν συνεχῆ κίνηση Λόγου καὶ Πραγματικότητας, ταυτίζοντας τὸ ἔλλογο μὲ τὸ πραγματικὸ. Στὴ συνέχεια χρησιμοποίησαν τὴ διαλεκτικὴ μέθοδο οἱ Marx καὶ Engels σὲ ὑλιστικὴ βάση, προβάλλοντας μέσω τῆς πάλης τῶν τάξεων τὸν ἱστο-

ρικό ύλισμό. Πάντως κοινή είναι ή βασική θέση, ότι ή ιστορική εξέλιξη προχωρεί διαλεκτικά, δηλαδή με τόν άέναο ανταγωνισμό τών αντιθέτων και μάλιστα προοδευτικά: ή άρνηση είναι ή δημιουργική δύναμή της. Μέσω αυτής τείνει πρὸς τήν Ἐλευθερία, πού είναι κατά μὲν τόν Hegel ή οὐσία τοῦ Πνεύματος, και με τήν ὁποία ἀποκτᾶ «αὐτογνωσία» ὁ ἄνθρωπος, κατά δὲ τούς Marx και Engels ἔγκειται στήν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπου με τήν κατάργηση τῆς ἐκμετάλλευσης ἀνθρώπου ἀπό ἄνθρωπο σὲ μία μελλοντική ἀταξική κοινωνία.

Ἡ άρνηση —τὸ «᾽Οχι»— είναι ή κινητήρια δύναμη τόσο τῆς σκέψης ὅσο και τῆς πράξης και τοῦ ὅλου ιστορικοῦ γίνεσθαι. Εἶναι ὁ *nervus rerum* τῆς Ἱστορίας. Κάθε ιστορικό φαινόμενο ἐμπεριέχει ἀντιφατικά στοιχεία, κατά βάση ἀνταγωνιστικά, πού ἀπαρτίζουν διαλεκτική ἐνότητα τών ἀντιθέτων. Ἡ διαλεκτική λειτουργία τους —«διαλεκτική τριάδα»: θέση, ἀντίθεση, σύνθεση— σηματοδοτεῖ μία διαρκή κίνηση, ὄχι γραμμική οὔτε κυκλική, ἀλλὰ σπειροειδή, ή ὁποία τροφοδοτεῖται ἀπό τόν ἀδιάκοπο ἀνταγωνισμό τους και κατατείνει στήν ὑπέρβαση τών ἀντιθέσεων με ἀλλαγές εἴτε ποσοτικές εἴτε, ἰδίως, ποιοτικές. Ἀπό τήν ἀκατάπαυστη διαπάλη και τίς διαδοχικές ἀρνήσεις τών ἀρνήσεων, μέσα ἀπό τίς ἀντιφάσεις πού ἐξελίσσονται σὲ ἀντιθέσεις οἱ ὁποῖες ἀπολήγουν σὲ συγκρούσεις, προκύπτουν νέες καταστάσεις, ἐφ' ὅσον ή άρνηση δὲν είναι ἀπλή ἀντίρρηση ή ἀπόρριψη, ἀλλὰ άρση προγενέστερης άρνησης, δηλαδή θέση με τήν ἔννοια τῆς ἐξελικτικῆς διαδικασίας, ἄρα ὑπέρβαση ή ἀνύψωση (με τήν ἀμφισημία τοῦ γερμανικοῦ ὄρου *Aufhebung*) σὲ ἕνα ἀνώτερο ιστορικό ἐπίπεδο. Ἔτσι διαλεκτικά πορεύεται, με τήν συνεχή σύγκρουση τών ἀντιθέτων, ή Ἱστορία. Τοῦτο, βέβαια, δὲν συμβαίνει αὐτόματα, ἀλλὰ μέσω τῆς ἀνθρώπινης σκέψης, βούλησης και πράξης, δηλαδή με τήν ἐνεργὸ κριτική παρέμβαση τοῦ ἀνθρώπου ὡς ὑποκειμένου τῆς ἱστορίας, και με τήν ἀλληλεπίδραση πραγματικότητας ἀφ' ἑνὸς και ἀνθρώπινης δράσης ἀφ' ἑτέρου, πού σημαίνει διαλεκτική ἐνότητα ἀναγκαιότητας και ἐλευθερίας. Στήν ιστορική διαδικασία ή άρνηση λειτουργεῖ ἀπελευθερωτικά. Ἡ Ἐλευθερία είναι ή «δυναμική» τῆς ὑπαρξης τοῦ ἀνθρώπου, ή δὲ ἐξέλιξη τῆς ὑπαρ-

ξής του χαρακτηρίζεται από τὴν «συνεχὴ ἄρνηση τῆς ἄρνησης τῆς ἐλευθερίας του». Πάντως, ὅπως ἔχει ἐπισημάνει ἡ κριτικὴ θεωρία τῆς λεγόμενης Σχολῆς τῆς Φραγκφούρτης, οἱ δυνατότητες ἀποτελεσματικῆς λειτουργίας τῆς ἄρνησης, δηλαδὴ τῆς ἔμπρακτης ἀμφισβήτησης τῶν κατεστημένων ἐξουσιαστικῶν σχέσεων, μέσω τῶν διαλεκτικῶν ἀντιθέσεων τοῦ ἰσχύοντος κοινωνικοπολιτικοῦ συστήματος, εἶναι ἐλαττωμένες στὸ πλαίσιο τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Τέτοιες δυνατότητες ὑπάρχουν ἔξω ἀπὸ αὐτό, μὲ φορεῖς τὶς κοινωνικὲς δυνάμεις τὶς μὴ ἐνσωματωμένες στὸ σύστημα, δηλαδὴ τὶς οἰονεὶ «περιθωριακὲς» δυνάμεις. Καὶ τέτοιες εἶναι, μεταξὺ ἄλλων, ἡ νεολαία καὶ οἱ κριτικοὶ διανοούμενοι.

* * *

Ἐν ὄψει τῶν ὄσων προανέφερα, ἐρωτᾶται ἤδη: ποιά εἶναι, συγκεκριμένα, ἡ διαλεκτικὴ σημασία τοῦ «᾽Οχι» τοῦ 1940; Ἐὰν αὐτὸ τὸ «᾽Οχι» ἦταν ἡ ἄρνηση μιᾶς ἄρνησης, ποιά ἀκριβῶς ἦταν ἡ ἄρνηση ποὺ ἀρνήθηκε νὰ ἀποδεχθεῖ ὁ Ἑλληνικὸς Λαός; Σὲ ποιὰν ἄρνηση, εἰδικά, ἀντέταξε τὸ Ἔθνος τὴν ᾽Αρνησὴ του;

Ὁ ἰταλικὸς φασισμὸς —ὅπως ἐπίσης καὶ ὁ γερμανικὸς ναζισμὸς— ἀποτελοῦσε, ὡς σύστημα ἐξουσίας, κρατικῶν θεσμῶν, πολιτικῆς πράξης καὶ ἰδεολογίας, τὴν ἀπόλυτη ἄρνηση τῆς ἀξίας τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῶν ἱστορικῶν —κοινωνικῶν, πολιτικῶν, νομικῶν— κατακτήσεων τῶν λαῶν καὶ ἰδίως τῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἄρνηση ἀντέταξε τὴ δική του ᾽Αρνηση ὁ Ἑλληνικὸς Λαός μὲ τὸ «᾽Οχι» τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940. Ἄρα αὐτὸ τὸ φραστικὰ διατυπωθὲν ὡς «᾽Οχι» εἶχε κατ' οὐσίαν θετικὸ περιεχόμενο· σήμαινε τὸ ἀντίθετό του: ἦταν ἐν πρώτοις ἄρνηση τῆς ἐθνικῆς ὑποδούλωσης, ἀλλὰ διαλεκτικὰ ἦταν, θέση, δηλαδὴ «Ναὶ» ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τῆς ἀκεραιότητος τῆς χώρας.

Πέρα ὅμως ἀπὸ αὐτὴν τὴν πρωταρχικὰ ἐθνικὴ διάσταση τοῦ ζητήματος, ὑπάρχει καὶ ἡ πολιτικὴ ὄψη του. Διότι εἶναι βέβαιο ὅτι ἐνδεχόμενη ὑποχώρηση καὶ ὑποταγὴ στὶς ἰμπεριαλιστικὲς ἐπιδιώξεις τῆς

Ἰταλίας θὰ εἶχε ὡς ἀναπόφευκτη συνέπεια τὴν ἔνταξη τῆς Ἑλλάδας στὸ ὀλοκληρωτικὸ καθεστῶς πὸν ἴσχυε στὰ κράτη τοῦ Ἄξονα καὶ ἔτεινε νὰ κυριαρχήσει μόνιμα στὴν Εὐρώπη. Σὲ σύγκριση δὲ μὲ τοῦτο ἡ δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ — σαφῶς λιγότερο σκληρὴ καὶ πιὸ εὐθραυστη ἐλλείπει στηριγμάτων μαζικοῦ κινήματος — θὰ μποροῦσε νὰ χαρακτηριστεῖ σὰν ἀπλοϊκὴ (παῖνε) γελοιογραφικὴ μικρογραφία του.

Τὸ πολιτικὸ σύστημα τοῦ φασισμού καὶ τοῦ ναζισμού ἦταν καὶ αὐταρχικὸ καὶ ὀλοκληρωτικὸ. Μολονότι τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῶν δύο καθεστώτων διαπλέκονται καὶ συγχέονται ἐν πολλοῖς, ὥστόσο θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ πεῖ, σχηματικά, ὅτι: αὐταρχικὸ ἦταν τὸ σύστημα ὑπὸ τὴν ἔννοια τῆς ὑπαρξης μιᾶς ἰσχυρῆς ἐξουσίας, τὴν ὁποία οἱ κυβερνητῶνες κατέλαβαν καὶ πάντως ἀσκοῦν: α) χωρὶς λαϊκὴ νομιμοποίηση, δηλαδὴ χωρὶς νὰ ἀναδεικνύονται κατὰ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα — ὄχι ἐφ' ἀπαξ — μέσω ἐλεύθερων καὶ γνήσιων ἐκλογῶν πὸν νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ἀβίαστη ἔκφραση τῆς λαϊκῆς θέλησης· β) χωρὶς νὰ δεσμεύονται ἀπὸ τεθειμένους σταθεροὺς νομικοὺς κανόνες, πὸν νὰ προβλέπουν καὶ νὰ ρυθμίζουν ἐκ τῶν προτέρων τὸν τρόπο ἄσκησης τῆς ἐξουσίας καὶ τὰ ὄρια τῆς· γ) χωρὶς νὰ ὑπόκεινται σὲ θεσμοποιημένους ἐλέγχους πὸν νὰ ἀποκλείουν ἢ νὰ ἐπανορθώνουν τὴν ἐνδεχόμενη ἀθαιρεσία τους· δ) χωρὶς νὰ περιορίζονται ἀπὸ θεσμικὰ ἀντίβαρα καὶ ἰδίως ἀπὸ τὴ λειτουργία ἀτομικῶν δικαιωμάτων καὶ ἐλευθεριῶν, προστατευτικῶν τῶν ἐξουσιαζομένων. Μὲ δύο λόγια: τὸ αὐταρχικὸ κράτος εἶναι ἡ ἄρνηση, τὸ ἀντίθετο τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας, καὶ κατ' οὐσίαν εἶναι, ἐκσυγχρονισμένο — ἢ «ἀναπαλαιωμένο» — τὸ γνωστὸ ὡς «ἀστυνομικὸ κράτος», δηλαδὴ τὸ ἀντίθετο τοῦ «κράτους δικαίου».

Ὅμως ἡ κρατικὴ βία ἐμφανίζεται καθολικότερη, πολυδιάστατη, μεθοδικότερη καὶ ἀδυσώπητη στὸ ὀλοκληρωτικὸ κράτος, πὸν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ μεγιστοποίηση ὅλων τῶν στοιχείων τοῦ αὐταρχικοῦ κράτους, ἀλλὰ καί, ἐπὶ πλέον, εἶναι ἐμπλουτισμένο μὲ πρόσθετα ἐξουσιαστικὰ στοιχεῖα πὸν ἐντείνουν καὶ ὀλοκληρώνουν τὴν κρατικὴ ἐπιβολή. Τὸ ὀλοκληρωτικὸ κράτος εἶναι ἡ τελειοποίηση καὶ ἡ ὀλοκλήρωση τοῦ αὐταρχισμοῦ. Ἀρθρώνεται σὲ μίᾳ τεράστια συγκέντρωση ἀλλὰ

και ἐξάπλωση τῆς Ἐξουσίας, ἡ ὁποία μὲ τοὺς κατασταλτικὸς καὶ τοὺς ιδεολογικοὺς μηχανισμοὺς τῆς κυριαρχεῖ κατὰ τρόπο ἀπόλυτο στὴν ὅλη συγκεκριμένη κοινωνία. Ἡ ἐντεῦθεν μεγάλη ποσοτική διαφορά του σὲ σχέση μὲ τὸ αὐταρχικὸ κράτος μεταβάλλεται σὲ ποιοτική. Ἡ δὲ «εἰδοποιὸς διαφορά» του νομίζω ὅτι ἔγκειται στὴν τάση του καὶ στὴν ἰκανότητά του γιὰ ὁμογενοποίηση τῆς κοινωνίας σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα: πολιτικό, οικονομικό, πνευματικό, ἠθικό, αἰσθητικό, καὶ γενικότερα πολιτισμικό, ιδεολογικό κ.ο.κ. Εἶναι, δηλαδή, ἐξ ὀρισμοῦ τὸ ἀντίθετο τῆς ὁποιασδήποτε πολλαπλότητας (εὐρωελληνιστί: πλουραλισμοῦ). Ἐνα αὐταρχικὸ κράτος μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι ὀλοκληρωτικό. Ὅμως τὸ ὀλοκληρωτικὸ κράτος εἶναι ὁπωσδήποτε αὐταρχικό. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα στοιχεῖα πὺν χαρακτηρίζουν αὐτὸ τὸ τελευταῖο, καὶ πὺν εἶναι κοινὰ καὶ στὰ δύο, τὸ ὀλοκληρωτικὸ κράτος χαρακτηρίζεται ἐπὶ πλέον καὶ ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα πὺν συνθέτουν τὴν ὁμογενοποιητικὴ ἰκανότητά του.

Τὸ ὀλοκληρωτικὸ κράτος:

α) Δὲν ἀφήνει τίποτε —ἀνθρώπινο, ὕλικὸ ἢ πνευματικὸ— ἔξω ἀπὸ τὸν ἔλεγχό του. Ἡ ἐξουσία του διεισδύει σὲ ὅλες τὶς κοινωνικὲς, ἀκόμη καὶ στίς προσωπικὲς σχέσεις: εἶναι διάχυτη καὶ πανοπτική καὶ πανταχοῦ παρούσα σὲ κάθε πτυχή τους. Ἄσκει, μὲ ἐπιτήδειες τεχνικὲς ἐπιτήρησης καὶ πειθάρχησης, ἀσφυκτικὸ ἔλεγχο στὸ κοινωνικὸ σῶμα, ἐπιβάλλοντας —ἀπαγορεύοντας ἢ ὑπαγορεύοντας— τρόπους συμπεριφορᾶς στὸ πλαίσιο τόσο τοῦ δημόσιου ὅσο καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου. Πρόκειται δηλαδή, κυριολεκτικὰ γιὰ ἀπολυταρχία καὶ παντοκρατορία.

β) Δὲν ἀναγνωρίζει περιθώρια ἰδιωτικῆς ζωῆς, μὲ ἀποτέλεσμα, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἔχει λεχθεῖ, νὰ συζητοῦνται δημόσια τὰ ἰδιωτικὰ πράγματα, ἐνῶ ἰδιωτικὰ (κρυφὰ) συζητοῦνται τὰ δημόσια — «διὰ τὸν φόβον τῶν ἰουδαίων»...

γ) Διεκδικεῖ ὄχι μόνο τὸ «μονοπώλιο τῆς (νόμιμης) βίας» ἀλλὰ καὶ τὸ «μονοπώλιο τῆς (νόμιμης) ἀλήθειας». Ἔτσι, διαθέτει ἐπίσημη (κρατικὴ) ιδεολογία, τὴν ὁποία, ὡς κωδικοποιημένο σύστημα ἀντιλή-

ψεων και κατ' αποκλεισμό κάθε άλλης, ανάγει σε δόγμα, επιβάλλει και διαδίδει, υποβάλλει και καλλιεργεί μέσα από πολλούς διαύλους και μηχανισμούς τόσο τῆς «πολιτικῆς κοινωνίας» ὅσο και τῆς «ιδιωτικῆς κοινωνίας». Εἰδικότερα, με τὰ σύγχρονα Μέσα Μαζικῆς Ἐπικοινωνίας (ὄχι «Ἐνημέρωσης») τῶν ὁποίων διατηρεῖ τὸ «μονοπώλιο», ἀσκεῖ — παράλληλα με αὐστηρότατη λογοκρισία —, μία πολυδιάστατη και καταθλιπτική προπαγάνδα και «πλύση ἐγκεφάλου». Καί, ἀποκλείοντας τὸν διάλογο, τὸ ὀλοκληρωτικὸ καθεστὼς ἐπιδιώκει, με τὴ μεθοδικὴ «ἐνστάλαξη» τῆς ἐξουσιαστικῆς βούλησός του, τὴν «ἐσωτερικεύσῃ» της ἀπὸ τοὺς κυβερνωμένους, στοὺς ὁποίους διοχετεύει με φορτικότητα μονοσήμαντα ἐρεθίσματα, ὥστε ἡ σκέψη τους και ἡ συμπεριφορὰ τους νὰ καταστοῦν «μονοδιάστατες».

δ) Ἐξουσιάζει, ὄχι μόνο με τὴν κρατικὴ γραφειοκρατία (ποὺ εἶναι ἄλλωστε βασικὰ κομματικὴ) ἀλλὰ και, παράλληλα με αὐτήν, με τὸ κόμμα — τὸ ἕνα και μοναδικὸ κόμμα —, ποὺ εἶναι ἱεραρχικὰ δομημένο και σκληρὰ πειθαρχημένο και λειτουργεῖ αὐτόνομα ὡς «παρακράτος», στελεχωμένο με φανατικὸς ἐπαγγελματίες στρατιῶτες τῆς βίας. Μέσω τοῦ κρατικοῦ κόμματος (ἀκόμη και τὴν ἐθνικὴ κρατικὴ σημαία ἀντικαθιστᾷ με τὴν κομματικὴ), ποὺ διαπλέκεται στὸ κράτος και στὴν κοινωνία σὰν ἰστὸς ἀράχνης, ἐκβιάζει τοὺς πολίτες νὰ ἀποδεχθοῦν τὸν πλήρη ἑτεροκαθορισμὸ τους. Τοὺς περιάγει σε ἀγελαία παθητικότητα και, χειραγωγώντας τους, τοὺς καθιστᾷ ἀπλοὺς ὑπηκόους — «μήτε νὰ κρίνουν ἢ νὰ συζητοῦν / μήτε νὰ ἐκλέγουν πιά, ν' ἀκολουθοῦνε μόνο» (Κ. Καβάφης). Ἔτσι, ἐξαναγκάζοντάς τους νὰ μετέχουν με διατεταγμένο ἐνθουσιασμὸ σε ὀργανωμένες θεαματικὲς μαζικὲς συναθροίσεις, παρελάσεις, «φιέστες» και ἐκδηλώσεις πίστεως πρὸς τὸ καθεστὼς (διὰ βοῆς-acclamatio) ἢ ἀποσπώντας ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, με ὑλικὴ ἢ ψυχολογικὴ βία, τὴ σιωπηρὴ ἀνοχή τους («ὁ σιωπῶν δοκεῖ συναινεῖν» — *qui tacet consentire videtur*), οἱ κρατοῦντες ἐπιτυγχάνουν μία πλασματικὴ λαϊκὴ νομιμοποίησή τους, ποὺ εἶναι κατ' οὐσίαν αὐτονομιοποίηση.

ε) Ἀποστρέφεται κάθε δικαιοκὸ θεσμὸ και περιφρονεῖ τοὺς νό-

μους, υποτάσσοντας τὴ θεσμικὴ νομιμότητα στὴν πολιτικὴ σκοπιμότητα (*raison d' Etat*) — «νόμιμο εἶναι ὅ,τι εἶναι ὠφέλιμο γιὰ τὸν γερμανικὸ λαό», συμβούλευε τοὺς δικαστὲς ὁ χιτλερικός ὑπουργὸς Δικαιοσύνης — μὲ ἀποτέλεσμα ἢ ἐξουσία τῶν κρατούντων νὰ εἶναι νομικὰ ἀπεριόριστη: κανένας θεσμός, παρὰ μόνον ἡ λαϊκὴ κοινότητα (*Volksge-meinschaft*), τῆς ὁποίας τὸ πνεῦμα συλλαμβάνει, οἷονεὶ ἐξ ἀποκαλύψεως, καὶ ἐκφράζει ὁ *Führer* ἢ, κατὰ περίπτωσιν, ὁ *Duce* ἢ ὁ *Caudillo* κ.τ.τ. Οἱ κρατοῦντες δὲν δεσμεύονται ἀπὸ κάποιους κανόνες, οὔτε κἀν ἀπὸ ὅσους οἱ ἴδιοι ἔχουν θεσπίσει: χωρὶς νὰ τοὺς καταργοῦν, μποροῦν ὅμως νὰ τοὺς παραβιάζον κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτὴ εἶναι, κατὰ νομικὴ ἀκριβολογία, ἡ ἔννοια τῆς ἀθαιρεσίας. Ἐλλωστε προτιμοῦν νὰ κυβερνοῦν, ὄχι μὲ θέσπιση κανόνων, ἀλλὰ ἐπιλεκτικὰ μὲ *ad hoc* «ἀποφάσεις» (*Dezisionismus*), ἄμεσης ἐκτέλεσης καὶ μιᾶς χρήσης, πὺ δὲν εἶναι δεσμευτικὲς γιὰ τὸ μέλλον. Πρόκειται γιὰ χαρακτηριστικὸ φαινόμενο ἀνομίας, ἀφοῦ οἱ κανόνες τῆς κοινωνικῆς συμβίωσης χάνουν τὴν (καὶ) πρὸς τοὺς κυβερνωῦντες δεσμευτικότητά τους. Ἡ πολιτικὴ βούλησις κατισχύει τῶν θεσμῶν. Ἐτσι ἀποβαίνουν ρευστὰ καὶ δυσδιάκριτα τὰ ὅρια τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ὑποταγῆς, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ ἐξουσιαζόμενοι νὰ παραμένουν σὲ μία συνεχῆ καὶ ἀγχώδη ἀβεβαιότητα γιὰ τὸ τί τοὺς μέλλεται — «ἀνασφάλεια δικαίου» —, ἔκθετοι στὸ ἔλεος τῶν κρατούντων, πὺ συνήθως εἶναι κρατοῦντες χωρὶς ἔλεος. Τὸ φαινόμενο τοῦτο ἐντείνεται διότι, ἐπὶ πλέον τὸ ὀλοκληρωτικὸ κράτος:

στ) Διαθέτει πολιτικὴ μυστικὴ ἀστυνομία, ἢ ὁποία, χρησιμοποιώντας ἀδίστακτα βάναντες ἢ ὑπουλές μεθόδους, παρακολουθεῖ καὶ ἐλέγχει τοὺς πάντες καὶ τὰ πάντα. Ἀποτέλεσμα: ἡ ἔντασις τῆς κρατικῆς καταστολῆς καὶ ἡ καθιέρωσις τῆς ἐπίσημης τρομοκρατίας ὡς συστήματος διακυβέρνησης.

ζ) Καθὼς εἶναι κλειστὸ πολιτικοἰδεολογικὸ σύστημα, ἀρνεῖται κάθε τι τὸ «διαφορετικὸ» καὶ ἀπαγορεύει κάθε εἶδος πολλαπλότητος — πολυμέρεια, πολυφωνία, πολυμορφία — καί, τελικὰ, κάθε ἀντιπολίτευσις. Καὶ θεωρεῖ ὡς «ἔσωτερικὸ» ἢ «ἀντικειμενικὸ» ἐχθρὸ καὶ καταδιώκει, καταπιέζει καὶ ἐξουδετερώνει, ἀκόμη καὶ βιολογικὰ, τοὺς φο-

ρεῖς ὁποιασδήποτε ἰδιαιτερότητας (πολιτικῆς, κοινωνικῆς, ἰδεολογικῆς, φυλετικῆς, πολιτισμικῆς ἢ ἄλλης κατάστασης), ὡς ὑπονομευτὲς τῆς μονολιθικῆς ἐπίσημης δογματικῆς «ὀρθοδοξίας», τοὺς ἀντιμετωπίζει δὲ σὰν φορεῖς παθολογικῶν τάσεων ἢ σὰν φορεῖς μεταδοτικῆς νόσου. Ἔτσι ὑπάρχουν ἐγκλήματα γνώμης ἢ ἐγκλήματα χωρὶς ἐγκλημα (ἀλλὰ μόνο μὲ ὑποψία). Καὶ τιμωροῦνται οἱ ἄνθρωποι, ὄχι γιὰ ὅ,τι ἔπραξαν, ἀλλὰ γιὰ ὅ,τι εἶναι. Καὶ διώκονται σὰν «ἐπικίνδunami» ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διωχθοῦν σὰν «ἔνοχοι». Στὴν καλύτερη περίπτωση «σταμπάρονται» μὲ ἓνα κίτρινο ἢ ροζ ἀστέρι στὸ στήθος, καὶ στὴ χειρότερη θανατώνονται σὲ θαλάμους δηλητηριωδῶν ἀερίων ἢ σὲ ἀποτεφρωτικούς κλιβάνους (σὲ πάνω ἀπὸ πέντε ἑκατομμύρια ὑπολογίζονται οἱ ἄνθρωποι ποὺ βρῆκαν τέτοιον φρικτὸ θάνατο σὲ κρεματόρια τῶν γερμανικῶν στρατοπέδων συγκέντρωσης).

η) Ἀπεχθάνεται τοὺς διανοουμένους, γιὰτὶ φοβάται τὴν τεκμαιρόμενη — μαχητὸ εἶναι πάντως τὸ τεκμήριο — κριτικὴ σκέψη τους καὶ τὴν μέσω αὐτῆς διάβρωση καὶ ὑπονόμηση τῆς ὀλοκληρωτικῆς μονοκόμματης ἰδεολογίας καὶ κυριαρχίας του. Ὑπενθυμίζω τὸ λεχθὲν κυνικὰ ἀπὸ ναζιστικὸ στέλεχος: «ὅταν ἀκούω τὴ λέξη κουλτούρα, βγάζω τὸ πιστόλι μου». Συναφῶς πρέπει νὰ μνημονεύσω καὶ τὴν κραυγὴ κάποιου ἰσπανοῦ στρατηγοῦ: «κάτω ἢ διανόηση» (*abajo la inteligencia*) στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Σαλαμάνκα, τὸ 1936, ὅταν ὁ πρύτανης, ὁ φιλόσοφος *Unamuno*, ἀποδοκίμασε δριμύτατα — καὶ θαρραλέα — ὡς νεκρόφιλο, βάρβαρο καὶ ἀποκρουστικὸ, τὸ φασιστικὸ σύνθημα «ζήτω ὁ θάνατος» (*viva la muerte*). Εἶναι ἄλλωστε ἴδιο τοῦ ἐξουσιαστικοῦ λόγου τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ ἢ ἀποπροσανατολιστικῆ ὀξύμωρη σύζευξη ἀντιφατικῶν ὄρων· ἄς θυμηθοῦμε τὸν «Μεγάλου Ἀδελφοῦ» τοῦ *Orwell*: «ἡ εἰρήνη εἶναι πόλεμος», «ὁ πόλεμος εἶναι εἰρήνη». Ἐκφραση τοῦ ἀντιδιανοουμενισμοῦ τῶν ὀλοκληρωτικῶν καθεστώτων εἶναι καὶ ἡ ἀπαγόρευση ὀρισμένων ἐπιστημονικῶν ἢ καλλιτεχνικῶν τάσεων καὶ ἰδίως βιβλίων — «ἓνα βιβλίο εἶναι ἓνα ὀπλισμένο πιστόλι μέσα στὸ σπίτι ἢ στὸ διπλανὸ σπίτι» (*R. Brandmery, Fahrenheit 451*) — ποὺ ἀπαρέ-

σκουν στην Ἐξουσία καὶ ἐνοχλοῦν τοὺς κρατοῦντες, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν τελετουργικὴν κρίση τους στὴν πυρὰ ὡς «πράξη πίστεως» (auto da fe) κατὰ τὸ πρότυπο τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως...

θ) Τέλος — ἀλλὰ πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὴν «ἀρχή» — τὸ ὀλοκληρωτικὸ κράτος κατ' ἐξοχὴν διέπεται ἀπὸ τὴ λεγόμενη «ἡγετική ἀρχή» (Führerprinzip). Βάσει αὐτῆς, σὲ ἓνα αὐστηρὰ δομημένο σύστημα ἱεραρχίας, στὸ πλαίσιο ἑνὸς πλήρως ρυθμισμένου κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ μὲ «τάξη καὶ ἀσφάλεια», ὁ ἡγέτης ἢ ἀρχηγὸς ἢ ὁδηγὸς ὑπέρεκειται τῶν θεσμῶν, εἶναι ὄχι μόνον legibus solutus ἀλλὰ καὶ ἀλάνθαστος. Ἀπὸ αὐτὸν πηγάζει κάθε ἐξουσία, ἢ δὲ θέλησή του, ὅπωςδῆποτε καὶ ἂν ἐκδηλώνεται, μὲ ὅποιαδήποτε μορφή ἢ καὶ ἄτυπα, εἶναι ὁ ὑπερτατος νόμος. Ἐπιστρέφουμε ἔτσι στὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία τῆς ἀρχαιότητος: «quod principi placuit legis habet vigorem».

Πρόκειται γιὰ μία ἀπροκάλυπτη ἱστορικὴ ὀπισθοδρόμηση, γιὰ μία βάνανυση ἀπόλυτη ἄρνηση τῶν ἱστορικῶν κατακτήσεων τῆς Ἀνθρωπότητος. Σ' αὐτὴν τὴν ἄρνηση ταιριάζει μία ἀπόλυτη μεγάλη Ἀρνηση καὶ σκληρὴ ἀγωνιστικὴ ἀντίσταση. Αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν Ἀρνηση τῆς ἄρνησης ἐξέφρασε μὲ τὸ «Ἦχι» καὶ τὴν ἀντίστασή του — μὲ τὸ «Ἔπος τῆς Ἀλβανίας» — ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς τὸ 1940-41, μαχόμενος στὰ βορειοηπειρωτικὰ βουνὰ γιὰ τὸ ἀντίθετο τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξης τοῦ φασιστικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ. Καὶ προώθησε ἔτσι, διαλεκτικὰ, τὴν πορεία τῆς Ἱστορίας.

* * *

Τὸ «Ἦχι», μὲ τὴν ἴδια διαλεκτικὴ σημασία, ἀντέταξε ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς καὶ στὸν ὀλοκληρωτισμὸ τοῦ γερμανικοῦ ναζισμοῦ, ὅταν αὐτός, ὕστερα ἀπὸ πέντε μῆνες νικηφόρας ἐλληνικῆς ἀντίστασης στὸν ἰταλικὸ φασισμό, πλαγιοκόπησε μὲ τὶς μηχανοκίνητες δυνάμεις του τὸν μαχόμενο στρατό μας γιὰ νὰ βοηθήσει τὸν ἐξευτελιστικὰ ἠττημένο Ἰταλὸ σύμμαχό του. Καὶ οἱ Ἑλληνες πολεμιστὲς ἀντιστάθηκαν καὶ πάλι πεισματικὰ καὶ μὲ αὐτοθυσία, ἂν καὶ προέβλεπαν ὅτι οἱ Γερμανοὶ τε-

λικά θά περάσουν. "Όμως «Τιμή σ' εκείνους όπου στην ζωή των / ώρισαν και φυλάγουν Θερμοπύλες. / Ποτέ από τὸ χρέος μὴ κινουῦντες / ... Καὶ περισσότερη τιμὴ τοὺς πρέπει / όταν προβλέπουν (καὶ πολλοὶ προβλέπουν) / πὼς ὁ Ἐφιάλτης θὰ φανεῖ στὸ τέλος, / κι οἱ Μῆδοι ἐπὶ τέλους θὰ διαβοῦνε» (Κωνσταντῖνος Καβάφης). Καὶ ὅταν ὁ ἠρωϊκὸς κύκλος τοῦ πολέμου ἔκλεισε μὲ τὴ μάχη τῆς Κρήτης, στὶς 31 Μαΐου 1941, ἡ αἰμόφυρτη Ἑλλάδα εἶδε ὅτι οἱ κατακτητὲς «διεμερίσαντο τὰ ἱματῖα τῆς ἑαυτοῦ καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν τῆς ἔβαλον κλῆρον». Καὶ ἐπέβαλαν τριπλὴ ἐχθρική Κατοχὴ τῆς χώρας: γερμανική, ἰταλική, βουλγαρική. «"Όμως ὁ πόλεμος δὲν τέλειωσε ἀκόμα. / Γιατὶ κανένας πόλεμος δὲν τέλειωσε ποτὲ» λέει ὁ ποιητὴς (Μανόλης Ἀναγνωστάκης). Καὶ ἡ ἐθνική Ἀντίσταση συνεχίσθηκε καὶ σιγά-σιγά φούντωσε στὶς πόλεις καὶ στὰ βουνά, «γιὰ πάλεμα, γιὰ μάτωμα / γιὰ τὴν καινούργια γέννα / πὸ ὅλο τὴν περιμένουμε / κι ὅλο κινᾷ γιὰ νᾶρθεῖ» (Κωστῆς Παλαμᾶς). Ὁ λαὸς μας πάντα ἐλπίζει καὶ πάντα ἀγωνίζεται γιὰ «νὰ λάβουνε τὰ ὄνειρα ἐκδίκηση» (Ὁδυσσεὺς Ἐλύτης). Ἔτσι, μέσα στὴν ἐχθρική Κατοχὴ, παρὰ τὴν τρομοκρατία τῶν κατακτητῶν, παρὰ τὰ μπλόκα, τὶς συλλήψεις καὶ τὶς ἐκτελέσεις, ἡ ἀντίσταση στὴ βία ὑπῆρξε συνεχής. Ἀξίζει νὰ θυμίσω μία συγκλονιστικὴ περιγραφή ἀπὸ τὸν σύγχρονο ἐθνικὸ μας ποιητὴ: «Τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες ἔκαναν σὺνάξη μυστικὴ τὰ παιδιὰ καὶ λάβανε τὴν ἀπόφαση, ἐπειδὴ τὰ κακὰ μαντάτα πλῆθαιναν στὴν πρωτεύουσα, νὰ βγοῦν ἔξω σὲ δρόμους καὶ σὲ πλατεῖες μὲ τὸ μόνο πράγμα πὸ εἶχε ἀπομείνει: μιὰ παλάμη τόπο κάτω ἀπὸ τ' ἀνοιχτὸ πουκάμισο μὲ τὶς μαῦρες τρίχες καὶ τὸ σταυρουδάκι τοῦ ἡλίου. "Όπου εἶχε κράτος καὶ ἐξουσία ἡ Ἀνοιξη. Καὶ ἐπειδὴ σίμωνε ἡ μέρα πὸ τὸ Γένος εἶχε συνήθειο νὰ γιορτάζει τὸν ἄλλο Σηκωμό, τὴ μέρα πάλι ἐκείνη ὄρισαν γιὰ τὴν Ἐξοδο. Καὶ νωρὶς ἐβγήκανε καταμπροστὰ στὸν ἥλιο, μὲ πάνω ὡς κάτω ἀπλωμένη τὴν ἀφοβία σὰν σημαία, οἱ νέοι μὲ τὰ πρησμένα πόδια πὸ τοὺς ἔλεγαν ἀλῆτες. Καὶ ἀκολουθοῦσαν ἀντρες πολλοί, καὶ γυναῖκες, καὶ λαβωμένοι, μὲ τὸν ἐπίδεσμο καὶ τὰ δεκανίκια ... Καὶ περάσανε μέρες πολλὲς μέσα σὲ λίγην ὥρα. Καὶ θερίσανε πλῆθος τὰ θη-

ρία, και άλλους ἐμάζωξαν. Καὶ τὴν ἄλλη μέρα ἐστήσανε στὸν τοῖχο τριάντα» (Ὀδυσσεὺς Ἑλύτης).

* * *

Αὐτὰ μὲν γιὰ τὰ καθ' ἡμᾶς. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ διάσταση τοῦ «Ὁχι» τοῦ 1940, τὸ «Ὁχι» ἐν γένει — δηλαδή ἡ ἄρνηση καὶ ἡ ἀντίσταση καὶ ἡ διαλεκτικὴ τους σημασία — ἔχει πανανθρώπινο εὖρος καὶ βεληγεκές. Ἐὰν μία ἀπλή ἄρνηση μπορεῖ καθ' ἑαυτὴν νὰ θεωρηθεῖ ἐκ πρώτης ὄψεως σὰν «ἀπαξία», ὥστόσο ἡ ἄρνηση ποῦ (ἐν ἀναφορᾷ πρὸς ἐκείνη στὴν ὁποία ἀντιτάσσεται) ἐμπεριέχει θετικὴ ἐπιλογή καὶ προοπτικὴ, εἶναι ἀξία — ἱστορικὴ, πολιτικὴ, ἠθικὴ ἀξία —, πολλῶ μᾶλλον ὅταν συνεπάγεται αὐτοθυσία. Τοῦτο ἰσχύει παντοῦ καὶ πάντοτε καί, ἐν προκειμένῳ, ἄσχετα ἀπὸ ἐθνικότητα. Σήμερα ποῦ γιορτάζουμε τὸ «Ὁχι», φέρουμε λοιπὸν ἐδλαβικὰ στὴ μνήμη μας ὄσους τὸ ἐξέφρασαν δίνοντας τὴ ζωὴ τους, ὅπουδήποτε Γῆς. Ἡρωες καὶ μάρτυρες μὲ τὸ θάμβος τοῦ συμβόλου: ὁ Ἕλληνας φοιτητὴς Κ. Γεωργιάκης, ποῦ αὐτοπυρπολήθηκε στὴ Γένοβα τῆς Ἰταλίας τὸ 1970, διαμαρτυρούμενος γιὰ τὸ δικτατορικὸ καθεστῶς τῶν συνταγματαρχῶν, καθὼς καὶ τὰ νέα παιδιά ποῦ ἔπεσαν θύματα τῆς χούντας στὸ Πολυτεχνεῖο, τὸν Δεκέμβρη τοῦ 1973. Καὶ ἐπίσης ὁ Τσέχος φοιτητὴς Γιὰν Πάλατς ποῦ αὐτοπυρπολήθηκε τὸ 1968, διαμαρτυρούμενος γιὰ τὴν εἰσβολὴ τῶν σοβιετικῶν τάνκς «ποῦ χόρευαν» στὴν Πράγα. Καὶ πιὸ πρόσφατα ὁ ἄγνωστος Κινέζος φοιτητὴς ποῦ τὸ 1989, μετὰ τὴ νύχτα τῆς μεγάλης σφαγῆς στὴν πλατεία Τιέν-αν-Μὲν τοῦ Πεκίνου, στήθηκε ὀλομόναχος, ὀλόρθος καὶ ἀγέρωχος μπροστὰ στὰ ἐπερχόμενα κόκκινα τάνκς — «ἄνθρωπος ἀπὸ σάρκα καὶ ἀτσάλι» —, μία συγκλονιστικὴ εἰκόνα ποῦ τὴν εἶδαμε ἐκθαμβοὶ στὴν τηλεόραση. Ὅλες αὐτὲς οἱ μεγάλες Ἀρνήσεις καὶ οἱ ἀντιστάσεις κατὰ τῆς κρατικῆς βίας — τῆς ὅποιας κρατικῆς βίας, ἄσχετα ἀπὸ τὸν φορέα καὶ ἀπὸ τὸ εἶδος καὶ τὴ μορφὴ τῆς ἐξουσίας ποῦ τὴν ἀσκεῖ —, λειτουργώντας διαλεκτικὰ, συμβάλλουν στὴν προοιῶσα

ἀπελευθέρωση τοῦ Ἀνθρώπου. Καὶ λέγοντας «ἄσχετα ἀπὸ τὸν φορέα, τὸ εἶδος καὶ τὴ μορφή τῆς ἐξουσίας» πὸν ἀσχεῖ τὴ βία, ὑπαινίσσομαι τὶς δύο τελευταῖες προμνημονευθεῖσες περιπτώσεις. Διότι ὀλοκληρωτικὰ κατ' οὐσίαν εἶναι, τόσο ὡς πρὸς τοὺς μηχανισμοὺς τῆς ἐξουσίας ὅσο καὶ ὡς πρὸς τὴν ἔνταση καὶ τὴν ἔκταση τῆς κρατικῆς ἐπιβολῆς καὶ καταστολῆς, μὲ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα ὀλοκληρωτισμοῦ πὸν ἔχω προαναφέρει — πέρα ἀπὸ τὴν ἐκ διαμέτρου ἀντιθετὴ κρατικὴ ἰδεολογία τους — καὶ τὰ καθεστῶτα τοῦ λεγόμενου «ὑπαρκτοῦ» (ἀλλὰ ἀνύπαρκτου) σοσιαλισμοῦ πὸν ἰδιοποιήθηκαν, καταχράσθηκαν καὶ δυσφήμησαν αὐτὸ τὸ ὄνομα καὶ σπύλωσαν τὸ ὄραμα τοῦ σοσιαλισμοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν νοεῖται παρὰ ὡς ὀλοκλήρωση τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ἐλευθερίας, καὶ μόνον ὡς τέτοιος μπορεῖ κάποτε νὰ ὑπάρξει.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ δυναμικὴ τῆς ἄρνησης — καὶ τῆς ἀντίστασης — φαίνεται ἰδίως σὲ «στιγμὲς» πὸν σηματοδοτοῦν κάποιο σταυροδρόμι τῆς Ἱστορίας: ὅταν πρέπει νὰ πεῖ κανεὶς τὸ μεγάλο «Ὁχι» ἢ τὸ μικρὸ «ναί». Καὶ ὅμως ὑπάρχουν καὶ ἀξιόλογα μικρὰ «ὄχι».

* * *

Ἐξαίροντας καὶ τιμώντας τὸ «Ὁχι» τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940, αὐτῆς τῆς Μεγάλης Ἡμέρας τοῦ σύγχρονου Ἑλληνισμοῦ, δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀγνοήσουμε ἓνα γενικότερο μῆνυμα πὸν ἐκπέμπει. Πρόκειται γιὰ τὴ διαλεκτικὴ σημασία τῆς ἄρνησης ὑποταγῆς, ὡς κοινωνικῆς, πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς συμπεριφορᾶς στὸν καθ' ἡμέραν βίον. Πράγματι, στὴν καθημερινὴ ζωὴ λειτουργεῖ καὶ παίζει σημαντικὸ ρόλο μία δυναμικὴ τῶν μικρῶν «ὄχι». Ἔστω καὶ ἂν δὲν περιβάλλονται μὲ φωτοστέφανο δόξας, εἶναι πάντως μικρὲς ἀρνήσεις πὸν — διαλεκτικὰ — λειτουργοῦν καὶ αὐτὲς θετικά, ἀλλὰ μὲ ἠπιότερες μορφές: ὡς ἀμφιβολία (πὸν σωστὰ ἔχει λεχθεῖ ὅτι εἶναι «ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ στοχασμοῦ»), ὡς κριτικὴ, ὡς διαφωνία, ὡς ἀντίρρηση, ὡς διαμαρτυρία, ὡς ἀμφισβήτηση. Θὰ

ἦταν παράλειψη νὰ μὴ σταθῶ γιὰ λίγο, πρὶν τελειώσω, καὶ σ' αὐτὴν τὴν ἐκ πρώτης ὄψεως ἐλάσσονα παράμετρο τοῦ θέματος, δλοκληρώνοντας ἔτσι τὴν παρουσίᾳς του.

Ὅχι μόνο στίς ἔκτακτες περιστάσεις ἀλλὰ καὶ στὴν συνήθη ροὴ τῶν πραγμάτων εἶναι πάντοτε τεθειμένο καὶ πάντοτε κρῖσιμο τὸ θέμα τῶν σχέσεων ἐξουσίας στὸ πλαίσιο μιᾶς κρατικῆς ὀργανωμένης κοινωνικῆς συμβίωσης, δηλαδὴ τὸ θέμα τῶν σχέσεων μεταξὺ ἐκείνων ποὺ ἀσκοῦν καὶ ἐκείνων ποὺ ὑφίστανται τὴν ἐξουσία: βασικᾶ μὲν τὴν κρατικὴ ἐξουσία, ἀλλὰ καὶ κάθε εἶδους καὶ μορφῆς ἐξουσία μὲ κατεστημένη ἐγκυρότητα. Οὐσιαστικᾶ πρόκειται γιὰ θέμα Ἐλευθερίας ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἀσκούμενο ἀπὸ τὴν ὅποια ἐξουσία — μεγάλη ἢ μικρὴ — ὕλικὸ ἢ ἰδεολογικὸ καταναγκασμὸς. «Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἶμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου» (Ἀποστόλου Παύλου Ἐπιστολὴ πρὸς Ἐφεσίους, στ' 12). Ὅπου ὑπάρχουν σχέσεις ἐξουσιαστικῆς, καὶ ἰδίως σὲ καθεστῶτα βίας ἢ σὲ θεσμοὺς καταπιεστικούς, κνοφοροῦνται οἱ δυνάμεις ποὺ θὰ παλέψουν γιὰ τὴν κατάλυσή τους. Ἡ συμπεριφορὰ τῶν κρατούντων ἐξυπηρετεῖ μὲν ἄμεσα τὰ συμφέροντά τους, ἀλλὰ ἔχει καὶ συνέπειες τίς ὁποῖες αὐτοὶ δὲν ἐπιδιώκουν: μὲ τίς ἀντιδράσεις καὶ τίς ἀρνήσεις — τὰ «ῥχι» — ποὺ παράγει ἢ ἐν γένει δράση τους ἀποβαίνει ἀθέλητα, αὐτὴ ἢ ἴδια, τὸ μέσο γιὰ τὴν ὑπέρβασή της καὶ γιὰ τὴν προώθησιν τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι. Αὐτὴ εἶναι ἡ «πονηρία» τοῦ ἱστορικοῦ Λόγου, γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦσιν ἕναν ἐγγελιανὸ ὄρο. Τὰ μικρά, τὰ καθημερινὰ «ῥχι» διαβρώνουν τίς ἐξουσιαστικῆς σχέσεις καὶ τίς κατεστημένες συμβατικότητες καὶ ἀναταράσσουν τίς τελματωμένες νοοτροπίες τῶν στενῶν ὀριζόντων. Ἔτσι τὰ μικρὰ «ῥχι» συμβάλλουν καὶ αὐτὰ στὴν ὑπέρβασιν τοῦ παρόντος, δηλαδὴ στὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξιν, μὲ προοπτικὴ τὴν βαθμιαία ἀπελευθέρωσιν καὶ καταξίωσιν τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητος. Λέει ὁ ποιητής: «Ἀντισταθεῖτε / σ' αὐτὸν ποὺ χτίζει ἕνα μικρὸ σπιτάκι / καὶ λέει: καλὰ εἶμαι ἐδῶ. / Ἀντισταθεῖτε σ' αὐτὸν ποὺ γύρισε πάλιν στὸ σπίτι καὶ λέει: Δόξα σοι ὁ Θεός. / Ἀντι-

σταθεῖτε στὸν περσικὸ τάπητα τῶν πολυκατοικιῶν / στὸν κοντὸ ἄνθρωπο τοῦ γραφείου, / στὴν ἑταιρεία «εἰσαγωγῶν-ἐξαγωγῶν» / ... Ἀντισταθεῖτε / σ' αὐτὸν ποὺ χαιρετάει ἀπ' τὴν ἐξέδρα ὥρες / ἀτέλειωτες τὶς παρελάσεις ... / στὶς μουσικὲς, τὰ τούμπανα καὶ τὶς παράτες / σ' ὅλα τ' ἀνώτερα συνέδρια ποὺ φλυαροῦνε / πίνουν καφέδες σύνεδροι συμβουλάτοροι ... / Ἀντισταθεῖτε σ' ὅλους αὐτοὺς ποὺ λέγονται μεγάλοι ... / στὶς κολακειῖες, τὶς εὐχές, τὶς τόσες ὑποκλίσεις / ἀπὸ γραφιάδες καὶ δειλούς γιὰ τὸν σοφὸ / ἀρχηγό τους ... / Ἀντισταθεῖτε ... / σ' αὐτοὺς ποὺ λένε λυρισμὸ τὰ ὠραῖα λόγια / στὰ θούρια, / στὰ γλυκερὰ τραγούδια μὲ τοὺς θρήνους, / στοὺς θεατές, / στὸν ἄνεμο, / σ' ὅλους τοὺς ἀδιάφορους καὶ τοὺς σοφοὺς / στοὺς ἄλλους ποὺ κάνουνε τὸν φίλο σας, / ὡς καὶ σὲ μένα, σὲ μένα ἀκόμα ποὺ σᾶς ἱστορῶ / ἀντισταθεῖτε. / Τότε, μπορεῖ βέβαιοι νὰ περάσουμε πρὸς τὴν / Ἐλευθερία» (Μιχάλης Κατσαρός).

Τέτοια ἐβλεπαν τὴν Ἐλευθερία οἱ γάλλοι φοιτητὲς τὸν Μάη τοῦ 1968, φωνάζοντας «εἴμαστε ρεαλιστές, ζητοῦμε τὸ ἀδύνατο» καὶ ρίχνοντας συνθήματα ὅπως «ἡ φαντασία στὴν ἐξουσία» ἢ «ἀπαγορεύεται κάθε ἀπαγόρευση» ἢ «τὰ θέλουμε ὅλα, ἀμέσως τώρα», ἀλλὰ καὶ ὅτι «ἡ ἐλευθερία τῶν ἄλλων ἀπλώνει τὴ δική μου ἐλευθερία στὸ ἄπειρο». Πέρα ἀπὸ ἐπιφανειακὲς ἐκτιμήσεις καὶ ἄσχετα ἀπὸ τὶς ὅποιες ὑπερβολές, εἶναι βέβαιο ὅτι μὲ τὴν ὄλη συμπεριφορὰ τους, ποὺ ἦταν μία ὑπαρξιακὴ ἔξαρση — «ἐξεγείρομαι, ἄρα ὑπάρχω», ἔλεγε ὁ *Albert Camus* —, δὲν ἐνεργοῦσαν ἀπλῶς καὶ μόνο «*pour épaier les bourgeois*» ἢ γιὰ νὰ βάλουν κατὰ τοῦ καθωσπρεπισμοῦ καὶ τοῦ «*esprit de sérieux*» σοκάροντας τὸ κατεστημένο, ἀλλὰ στόχευαν κατὰ τῶν ἐν γένει κακῶς κειμένων τῆς καθεστηκυίας τάξης. Καὶ κάτι ἄλλο: μὲ τὸν χαρούμενο αὐθορμητισμὸ τους ἐναντιώνονταν ὄχι τόσο κατὰ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καθ' ἑαυτὴν — τὸ πολιτικὸ σύστημα τῆς Γαλλίας δὲν ἦταν ἄλλωστε οὔτε αὐταρχικὸ οὔτε ὀλοκληρωτικὸ —, ὅσο κυρίως κατὰ τῶν μικρῶν ἐξουσιῶν, ποὺ εἶναι διάσπαρτες στὴν κοινωνία, ἄρα καὶ κατὰ τῶν μικρῶν αὐταρχισμῶν καὶ ὀλοκληρωτισμῶν ποὺ ἐδράζονται σὲ διάφορους ἐπὶ μέρους παραδοσιακοὺς θεσμοὺς —κάθε θεσμὸς εἶναι

έστία έξουσίας— με ιεραρχική δομή, στην όποία άρθρώνονται σχέσεις έξουσίας που δέν ανάγονται μέν, κατ' ανάγκη, στο κράτος, εἶναι όμως και αυτές ούσιαστικά σχέσεις κυριαρχίας και ύποταγῆς — διαταγῆς και ύπακοῆς — που «άλλοτριώνουν» τόν Ἴνθρωπο. «Οὐ τοῖς ἄρχειν βουλομένοις μέμφομαι, ἀλλά τοῖς ύπακούειν έτοιμοτέροις οὔσι», έγραφε ό Θουκυδίδης (Ίστορία Δ.ξά'5). Ἡ προκλητικά ανήσυχη και ανυπάκουη νεολαία, ή όποία, άρνούμενη τή μοιρολατρεία και τήν παθητικότητα, τόν έφησυχασμό και τήν αδράνεια, επιδιώκει νά χειραφετηθεῖ από έξαρτήσεις και νά απαλλαγεί από καταπιέσεις και καταναγκασμούς τῆς καθημερινῆς ζωῆς, εκφράζει — με τόν τρόπο της— τό γενικότερο πάγιο ιστορικό αίτημα για τήν άπελευθέρωση του Ἰνθρώπου. Και εἶναι γεγονός ότι, διεκδικώντας τό δικαίωμα στην άμφισβήτηση και στην άρνηση, τό δικαίωμα στη διαφωνία και στη διαφορά, κατόρθωσε νά προωθήσει διαλεκτικά — με τά αντίθασα και όργανισμένα μικρά «όχι» της, με τήν ευαισθησία της και τήν ειλικρίνειά της, με τήν αντισυμβατικότητα (τόν αντικονφορμισμό) και τήν αντεξουσιαστική συμπεριφορά της— τόν βαθμιαίο εκδημοκρατισμό πολλών κοινωνικών και προσωπικών σχέσεων και τήν άμβλυνση ανισοτήτων και καταναγκασμών, π.χ. στο πλαίσιο τῆς οικογένειας, του σχολείου και γενικότερα τῆς εκπαίδευσης [και άλλων όμαδικών συμβιώσεων (όπως ό στρατός, διάφορα ιδρύματα, νοσηλευτικά ή «σωφρονιστικά», οί φυλακές) ή συσσωματώσεων (όπως τά πολιτικά κόμματα, επαγγελματικές συντεχνίες κ.τ.τ.), επίσης δέ στις εργασιακές σχέσεις, στις σεξουαλικές σχέσεις κ.ο.κ.

Ἡ ἼΑρνηση, είτε άτομική είτε συλλογική, εναντι όποιοιδήποτε — μεγάλο ή μικροῦ — αυταρχισμοῦ και ολοκληρωτισμοῦ συμβάλλει διαλεκτικά στον αυτοκαθορισμό, δηλαδή στην Ἰλευθερία του Ἰνθρώπου και επιβεβαιώνει τήν αξία του, αλλά και τήν εϋθύνη του, ως ύποκειμένου τῆς Ίστορίας.

* * *

Ξεκινώντας από τὸ ἐθνικὸ «Ὁχι» τοῦ 1940 προσπάθησα νὰ δείξω τὴν ἐν γένει διαλεκτικὴ σημασίαν τοῦ «Ὁχι», καὶ εἰδικότερα ὅτι ἡ ἀρνησιμὴ ὑποταγῆς στὴ βία λειτουργεῖ διαλεκτικὰ καὶ προοπτικὰ ὡς κατάφασις τῆς Ἐλευθερίας. Αὐτὴ εἶναι ἡ σημασία τῆς Ἀρνήσεως τῆς ἀρνήσεως. Τὸ «Ὁχι» εἶναι ἡ μαγιά — τολμᾶ νὰ πῶ ἡ «μαγκιά» — τῆς Ἱστορίας: εἶναι σπασμὸς ζωῆς καὶ δημιουργίας, μὲ τὸν ὅποιο προάγεται ἡ κοινωνικὴ, πολιτικὴ, ἠθικὴ καὶ πολιτισμικὴ ἐξέλιξις τῆς Ἀνθρωπότητος.

Μὲ τὸ ἡρωϊκὸ «Ὁχι» ποὺ ἀντέταξε στὸν ἰταλικὸ φασισμό ὁ Ἑλληνικὸς Λαός, πρὶν ἀπὸ 53 χρόνια, εἶπε οὐσιαστικὰ «Ναὶ» στὴν Ἐλευθερία — τὴν ἐθνικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν — καὶ ἀπέδειξε ἔμπρακτα ὅτι τὴν ἀξίζει. Γιὰ τὸ «OXI» τῆς 28ης Ὀκτωβρίου 1940 τοῦ ἀνήκει τιμὴ καὶ δόξα στοὺς αἰῶνες τῶν αἰώνων.